

DYNAMIKA OBYVATELSTVA / ÚMRTNOST

Z0043, ZA0043 Geografie obyvateľstva a geodemografie – podzim
2024

OSNOVA

Úmrtnost

Kojenecká úmrtnost

Naděje dožití

Situace v ČR

ÚMRTNOST (mortalita)

- vedle porodnosti druhá rozhodující složka přirozeného pohybu
- studium úmrtnosti od 17. stol. (sledováno déle než porodnost)
  - lepší evidence → snazší zhodnotitelnost
  - stárnutí – délka života – úmrtí

▪ hrubá míra úmrtnosti

= počet zemřelých na 1000 obyvatel středního stavu

$$hmu = \frac{M}{S} * 1000 (\text{‰})$$

M - počet zemřelých ve sledovaném období
obyvatelstva

S - střední stav

→ všeobecná úroveň úmrtnosti (pro **mezinárodní srovnání**)

- neschopnost vyjádřit diferencovanost procesu úmrtnosti pro:
  - jednotlivé kategorie obyvatel (silné ovlivnění věkovou strukturou!)
  - prostor v podrobnějším měřítku

Specifická úmrtnost

- nejčastěji pro skupiny podle věku a pohlaví
-

- **specifická míra úmrtnosti**

= počet zemřelých ve věku x na 1000 obyvatel středního stavu

$$m_x = \frac{M_x}{S_x} * 1000 (\text{‰})$$

M - počet zemřelých obyvatel sledované populace ve sledovaném období ve věku x

---

S - střední stav obyvatelstva ve věku x

SVĚT - trendy vývoje úmrtnosti

- globální pokles hmú → příčiny:
  - rostoucí životní úroveň
  - vyšší úroveň medicíny a hygieny a dostupnost léků
→ tzv. epidemiologický přechod
- časové a prostorové odlišnosti v poklesu hmú
  - průběh demografického přechodu

Rok	Hrubá míra úmrtnosti (‰)
1950	19,5
1960	18,2
1970	13,1
1980	10,6
1990	9,3
2000	8,5
2010	7,8
2020	8,1

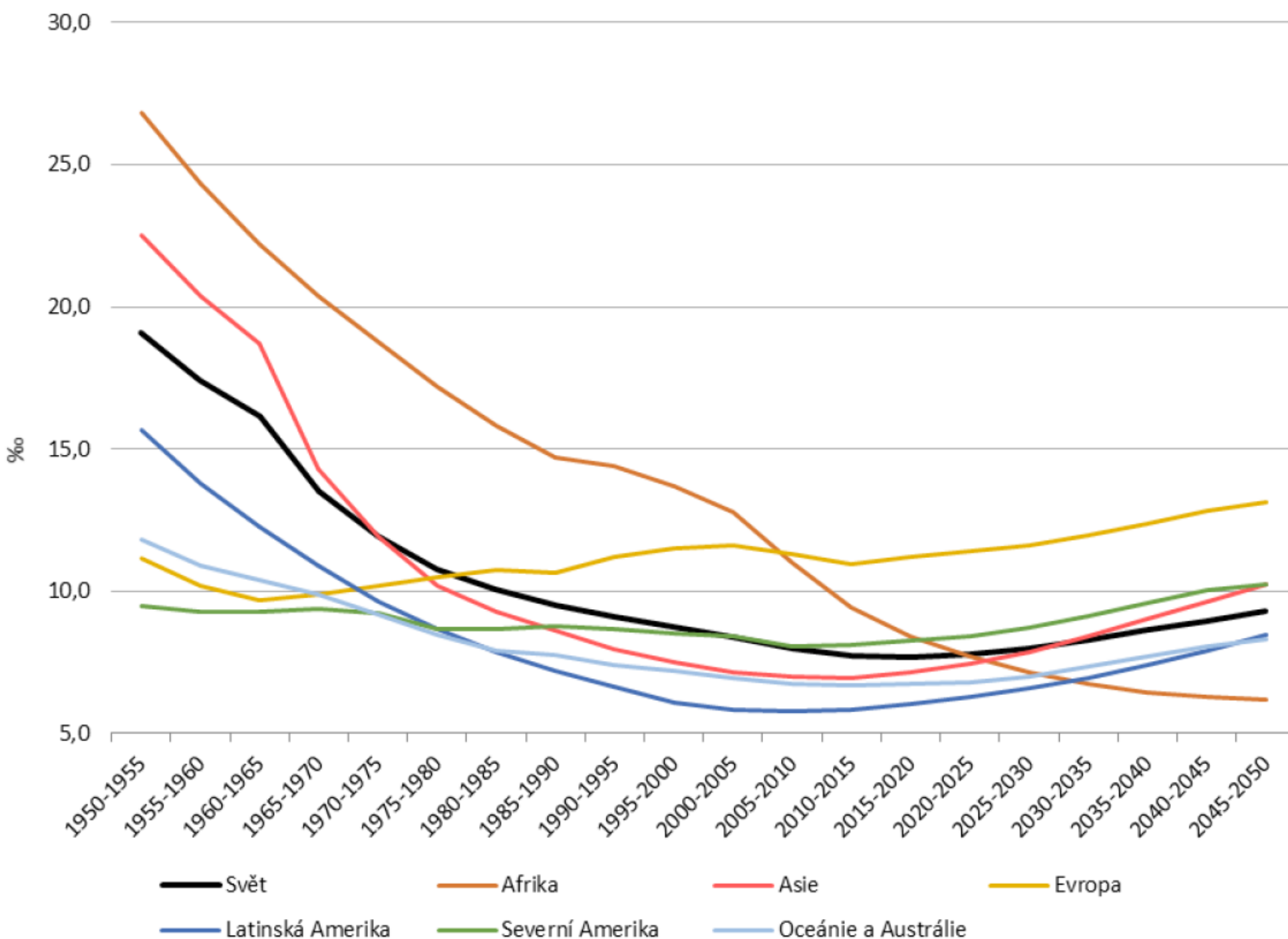
Svět – hrubá míra úmrtnosti

Zdroj: UN, World Population Prospects 2022

-
- spolehlivé údaje o úmrtnosti se týkají jen části světa (asi více jak polovina populace)
  - evidence úmrtnosti vyžaduje soustavnou registraci obyvatelstva (náročnost)
  - problémy s analýzou úmrtnosti obyvatelstva Afriky a jižní Asie – nutnost odhadů

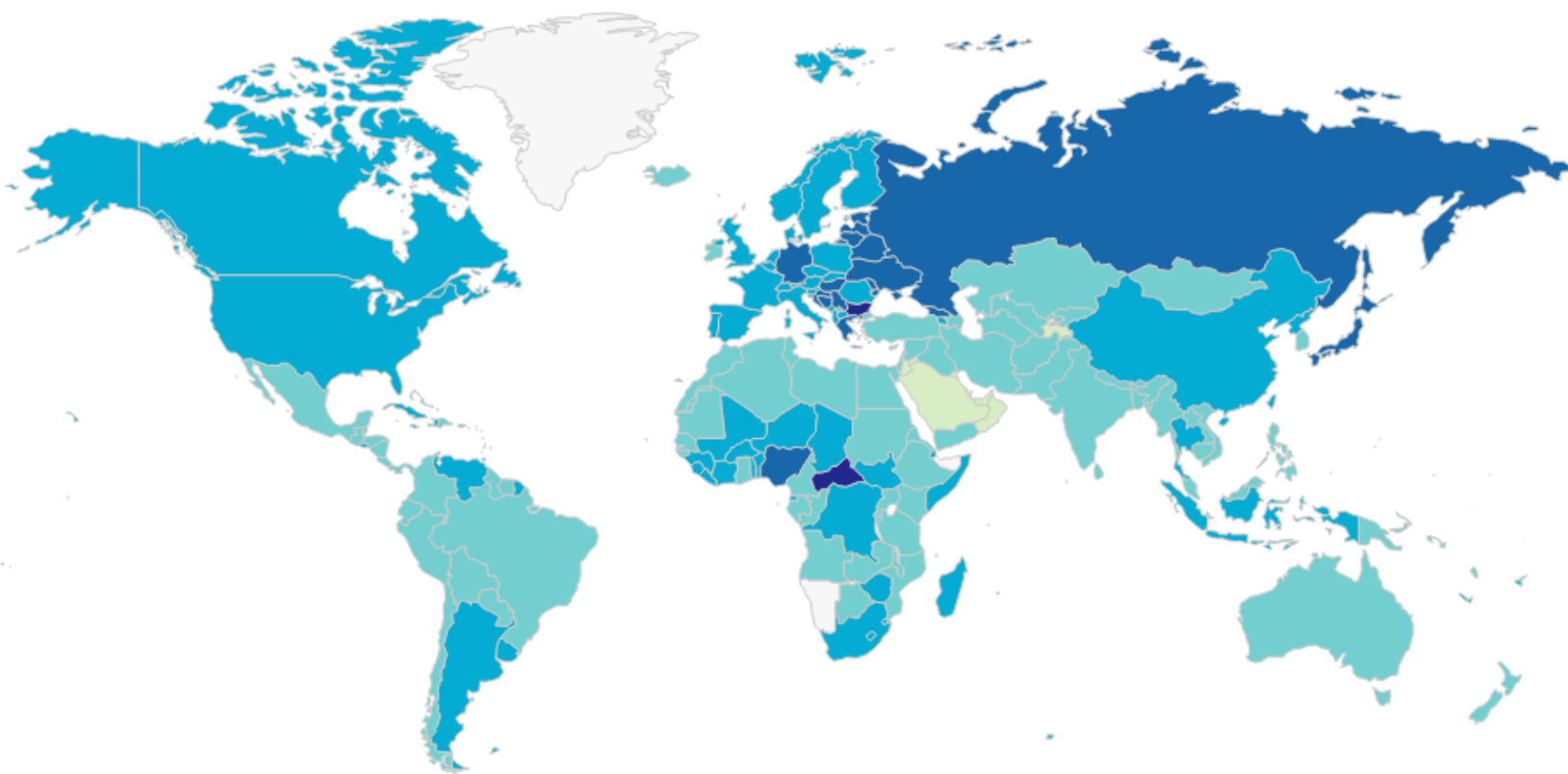
Vývoj a predikce hrubé míry úmrtnosti ve světě (1950–2050)

Pozn.: střední varianta
prognózy

Zdroj: United Nations (2017),
Kunc a kol. (2019)

N/A
  1 - 4
  4 - 8
  8 - 12
  12 - 16
  16 - 21

Státy s max. hodnotami ($\geq 14\text{‰}$)	HMÚ
Monako	21
Středoafriická republika	21
Bulharsko	16
Lotyšsko	15
Litva	15
Srbsko	15
Moldavsko	14
...	
Česká republika	10
Státy s min. hodnotami ($\leq 3\text{‰}$)	HMÚ
Spojene arabské emiráty	1
Katar	1
Bahrajn	2
Saudská Arábie	2
Kuvajt	2
Omán	2
Maledivy	3
Jordánsko	3
Tádžikistán	3

Svět – hrubá míra úmrtnosti v jednotlivých státech v roce 2023

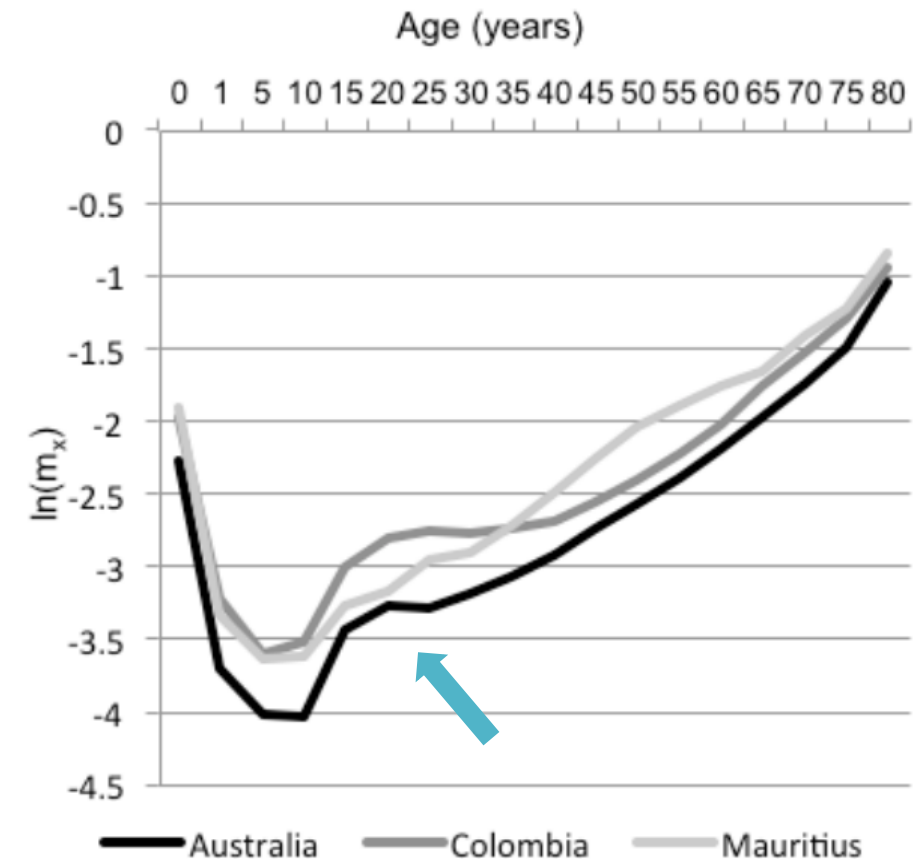
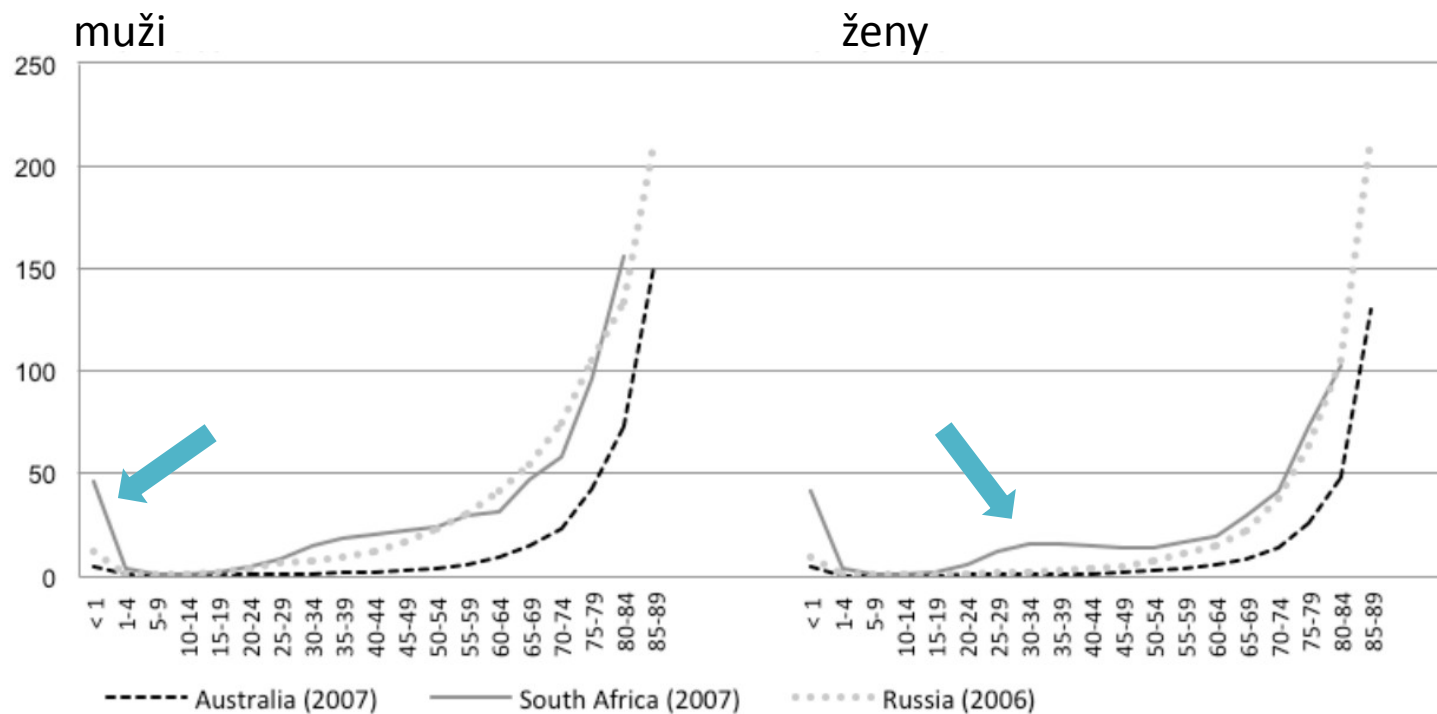
Zdroj: PRB (2024)

Rok 2023
(2024)

Zdroj: PRB

Variabilita specifické úmrtnosti

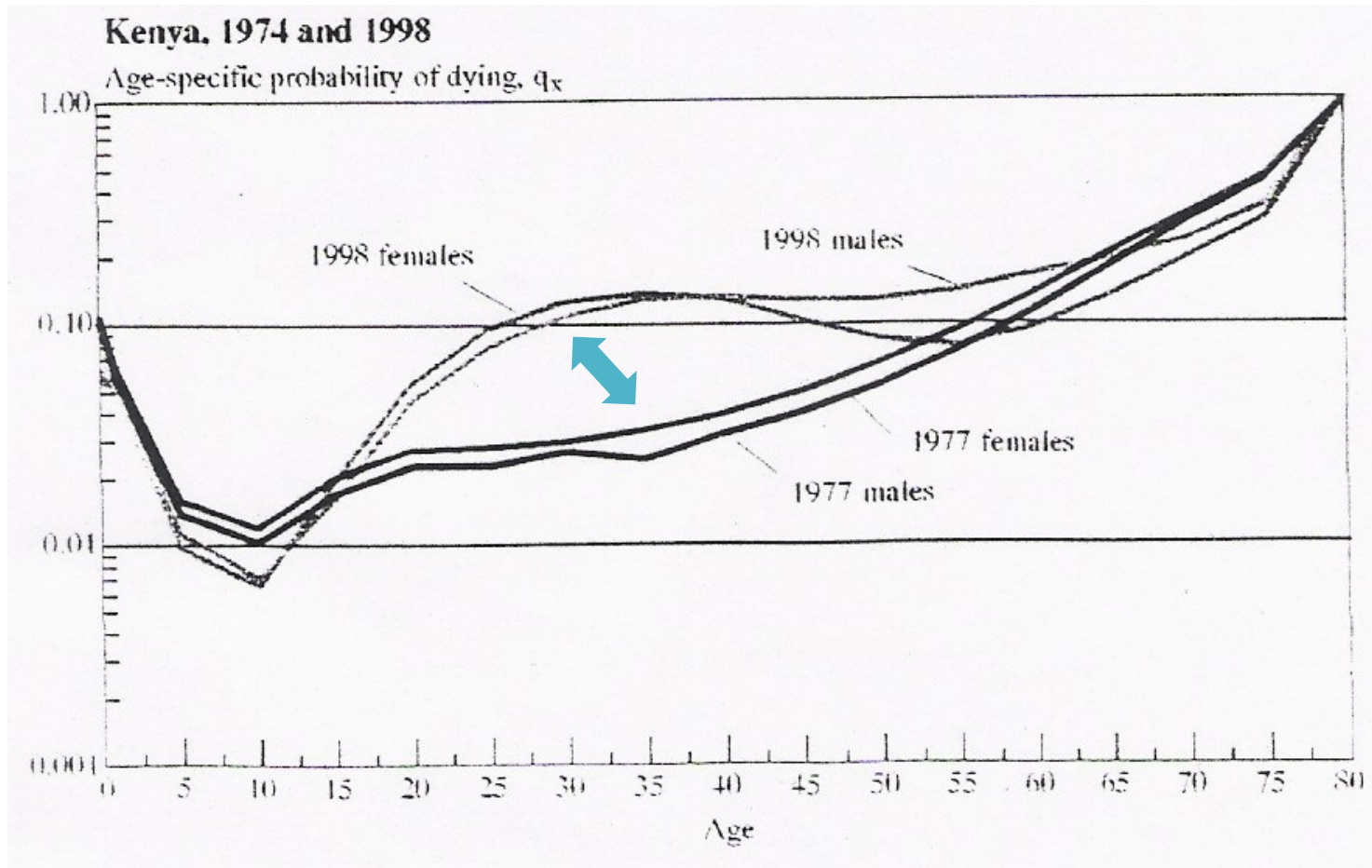
- charakteristický tvar křivky specifických mortalit (U-tvar)
- mužská nadúmrtost (jen zřídka ženská nadúmrtost)

Zdroj: AbouZahr et al. (2010)

Variabilita specifické úmrtnosti

Zdroj: World Population Profile:
1998

ÚMRTNOST NEJMLADŠÍCH SKUPIN OBYVATELSTVA

- dětská úmrtnost (míra úmrtnosti ve věku 0 / do 5 let)

- **kvocient kojenecké úmrtnosti (kú)**

$$ku = \frac{D_0}{N^v} * 1000 (\text{‰})$$

= počet zemřelých ve stáří do jednoho roku na 1000 živě narozených téhož kalendářního roku
 D_0 – počet zemřelých do 1 roku života (v dokončeném věku 0) ve sledovaném období

N^v – počet živě narozených ve sledovaném období

k živě narozeným:

kvocient úmrtnosti prvního dne:

$kú_0$

perinatální úmrtnost: počet mrtvě narozených dětí a dětí zemřelých do 7 dnů po porodu (0-6 dokončených dnů života) na 1000 celkem narozených dětí

kvocient poporodní úmrtnosti:

$kú_{0-2}$

kvocient časné úmrtnosti:

$kú_{0-}$

6

kvocient novorozenecké úmrtnosti:

$kú_{0-}$

SVĚT - trendy vývoje kojenecké úmrtnosti

- ukazatel životní úrovně dané země
- do cca 19 stol. - intenzita úmrtnosti od 1 do 20 let podobná jako úroveň kojenecké úmrtnosti → **nevýrazný početní růst obyvatelstva** (i přes vysokou míru plodnosti)
- kú má dlouhodobě klesající tendenci
- pokles kú → zpravidla předpoklad poklesu všeobecné úmrtnosti

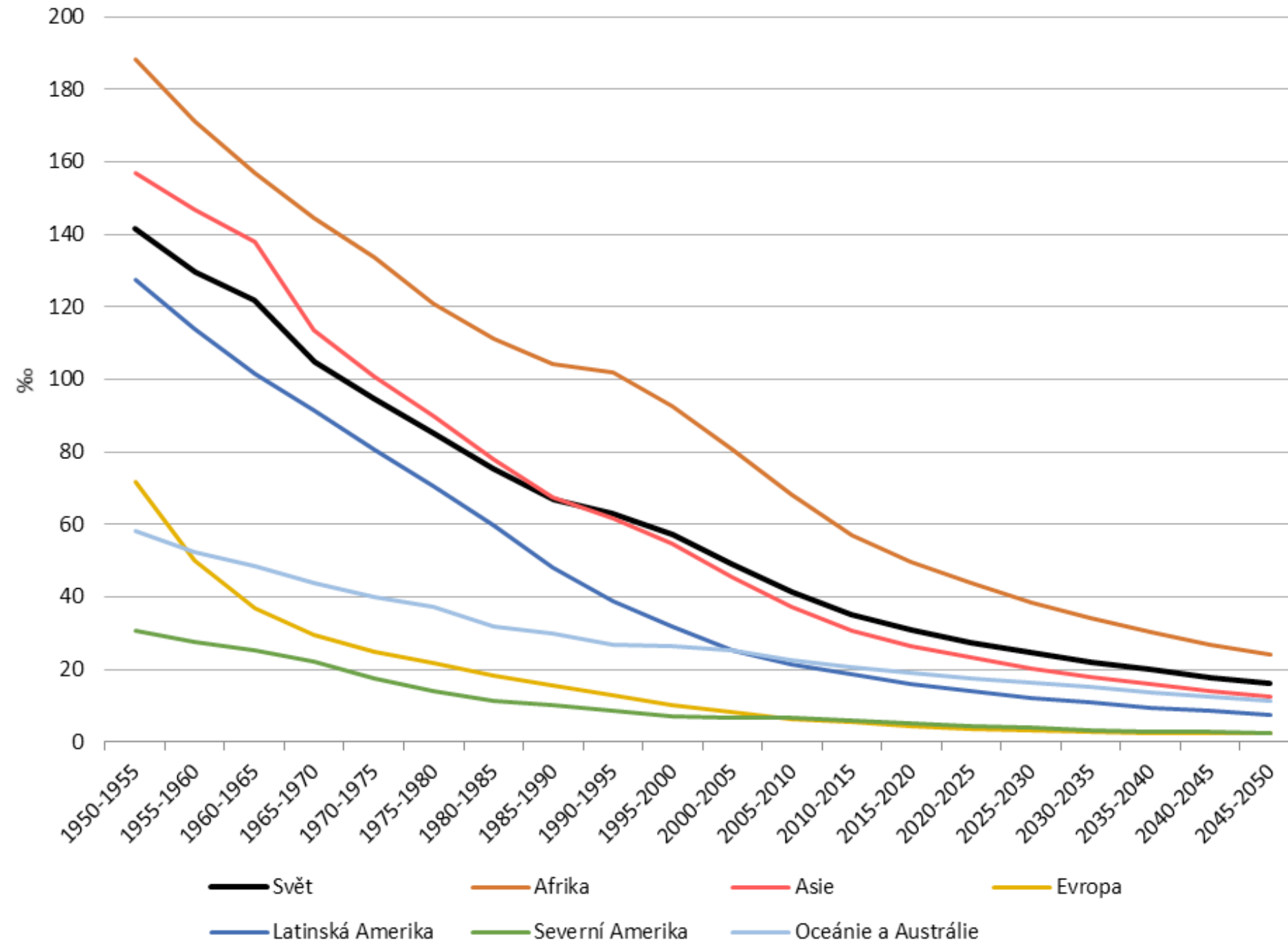
Rok	Kvocient kojenecké úmrtnosti (‰)
1950	143,4
1960	135,1
1970	98,5
1980	80,4
1990	64,6
2000	53,3
2010	37,1
2020	28,3

Svět – kvocient kojenecké úmrtnosti

Zdroj: UN, World Population Prospects 2022

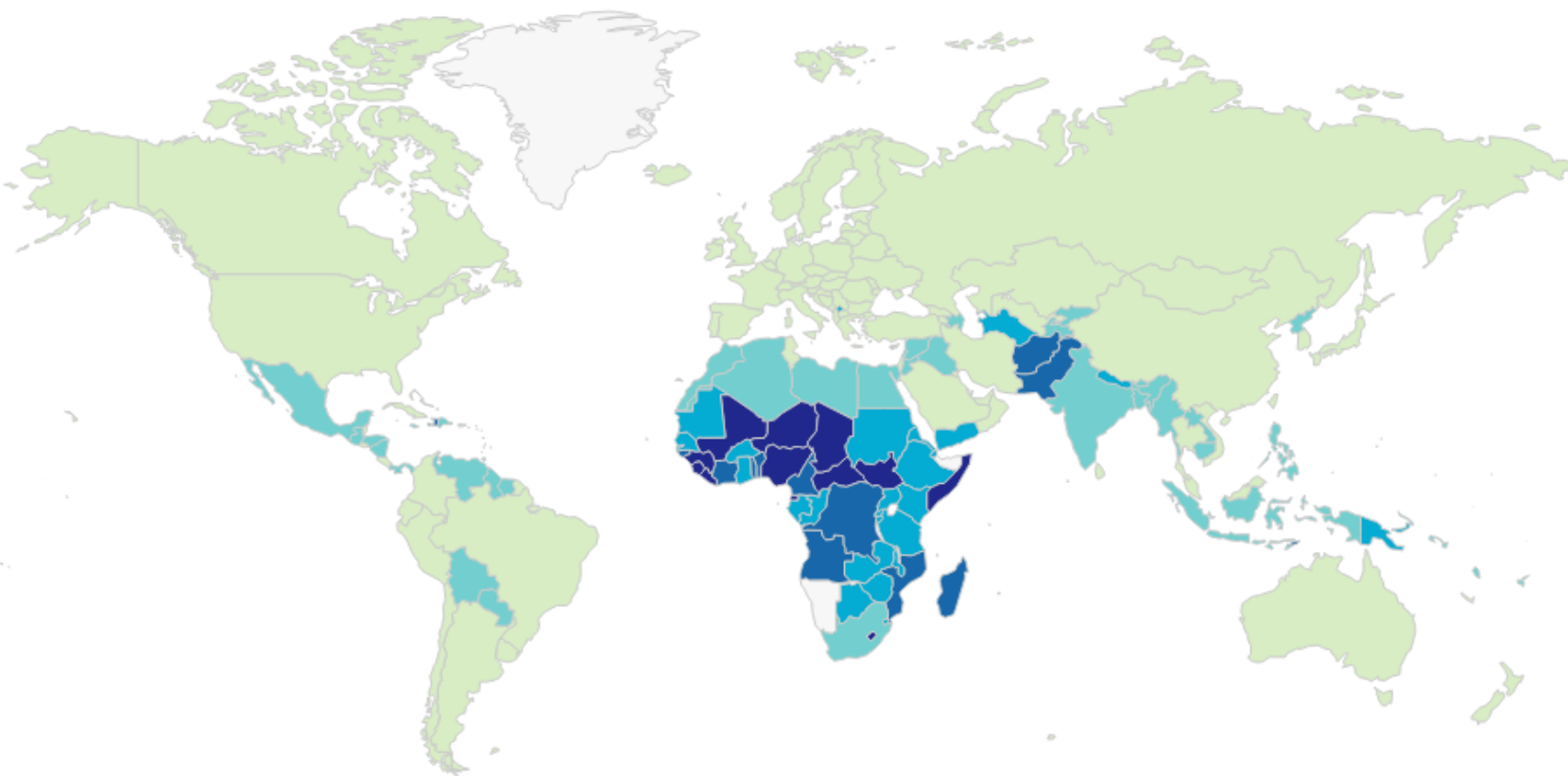
Vývoj a predikce kojenecké úmrtnosti ve světě (1950–2050)

Pozn.: střední varianta prognózy

Zdroj: United Nations (2017), Kunc a kol. (2019)

N/A
  1 - 13
  13 - 26
  26 - 39
  39 - 53
  53 - 72

Státy s max. hodnotami ($\geq 60\text{‰}$)	KÚ
Sierra Leone	72
Nigérie	70
Somálsko	66
Středoafrická republika	65
Niger	65
Čad	64
Jižní Súdán	64
Mali	61

Státy s min. hodnotami ($\leq 2\text{‰}$)	KÚ
San Marino	1
Island	1
Bělorusko	2
Česká republika	2
Finsko	2
Estonsko	2
Itálie	2
Japonsko	2
Norsko	2
Portugalsko	2
Singapur	2
Severní Makedonie	2

Svět – kvocient kojenecké úmrtnosti v jednotlivých státech v roce 2023

Zdroj: PRB (2024)

Rok 2023
(2024)

Zdroj: PRB

NADĚJE DOŽITÍ

- ukazatel střední délky života
  - jaká je pravděpodobnost dožití, tj. **kolik let života má před sebou** osoba určitého věku (nejčastěji 0)
- mezinárodní sledování (vyspělost státu)
  - často jen odhady
- **hypotetický** ukazatel → model demografických procesů
  - předpoklad zachování stávající úmrtnosti
  - vyjádření pro daný rok (ne pro jednotlivé věkové kohorty)
  - určení z **úmrtnostních tabulek**

úmrtností tabulky a naděje dožití:

- modelová populace (např. 100 tisíc novorozenců)
- sleduje se postupné vymírání populace – dané specifickými úmrtnostmi (podle pohlaví a věku) → **řád vymírání**
- kolik osob modelové populace se pravděpodobně dožije „postupu“ do vyšší věkové kategorie
- pravděpodobná délka života

Úmrtnostní tabulky

2020

CZ

Česká republika

„kořen“ tabulky

Zdroj: ČSÚ (2021)

Muži Males									
věk (x) age	D_x	P_x	m_x	q_x	l_x	d_x	L_x	T_x	e_x
0	151	56829	0,002657	0,002651	100000	265	99769	7530360	75,30
1	11	58108	0,000205	0,000205	99735	20	99725	7430591	74,50
2	8	58855	0,000136	0,000136	99714	14	99708	7330866	73,52
3	10	58912	0,000158	0,000158	99701	16	99693	7231158	72,53
...									
103	2	37	0,648061	0,489461	34	17	26	51	1,49
104	-	28	0,678319	0,506526	17	9	13	25	1,44
105	1	19	0,707278	1,000000	9	9	12	12	1,41

- D_x - absolutní počet zemřelých ve věku x během daného období
- P_x - střední stav obyvatel ve věku x
- m_x - reálná (pozorovaná) míra úmrtnosti
- q_x - pravděpodobnost úmrtí - zjistíme z reálných hodnot
- p_x - pravděpodobnost dožití věku x+1 ($p_x = 1 - q_x$)
- l_x - tabulkový počet dožívajících se věku x ($l_{x+1} = l_x * p_x$)

- d_x - tabulkový počet zemřelých ($d_x = l_x - l_{x+1}$)
- L_x - tabulkový počet žijících ($L_x = l_x - (1 - a_x) * d_x$)
- T_x - pomocný ukazatel udává celkový počet let, který má daná generace (resp. její zbytek) ještě před sebou; dostaneme jej postupným načítáním počtu žijících od nejvyššího dosaženého věku
- e_x - naděje dožití daného ročníku ($e_x = t_x / l_x$); statistická pravděpodobnost, udávající počet let života, které má před

Vývoj naděje dožití

- historie - velmi nízká naděje dožití:
  - neolit → cca 15 let
  - doba železná → cca 20 až 30 let
  - Evropa v pol. 19. stol. → 30 až 40 let
- prudký růst naděje dožití zaznamenán až v období posledních 100-150 let

v obdobích:

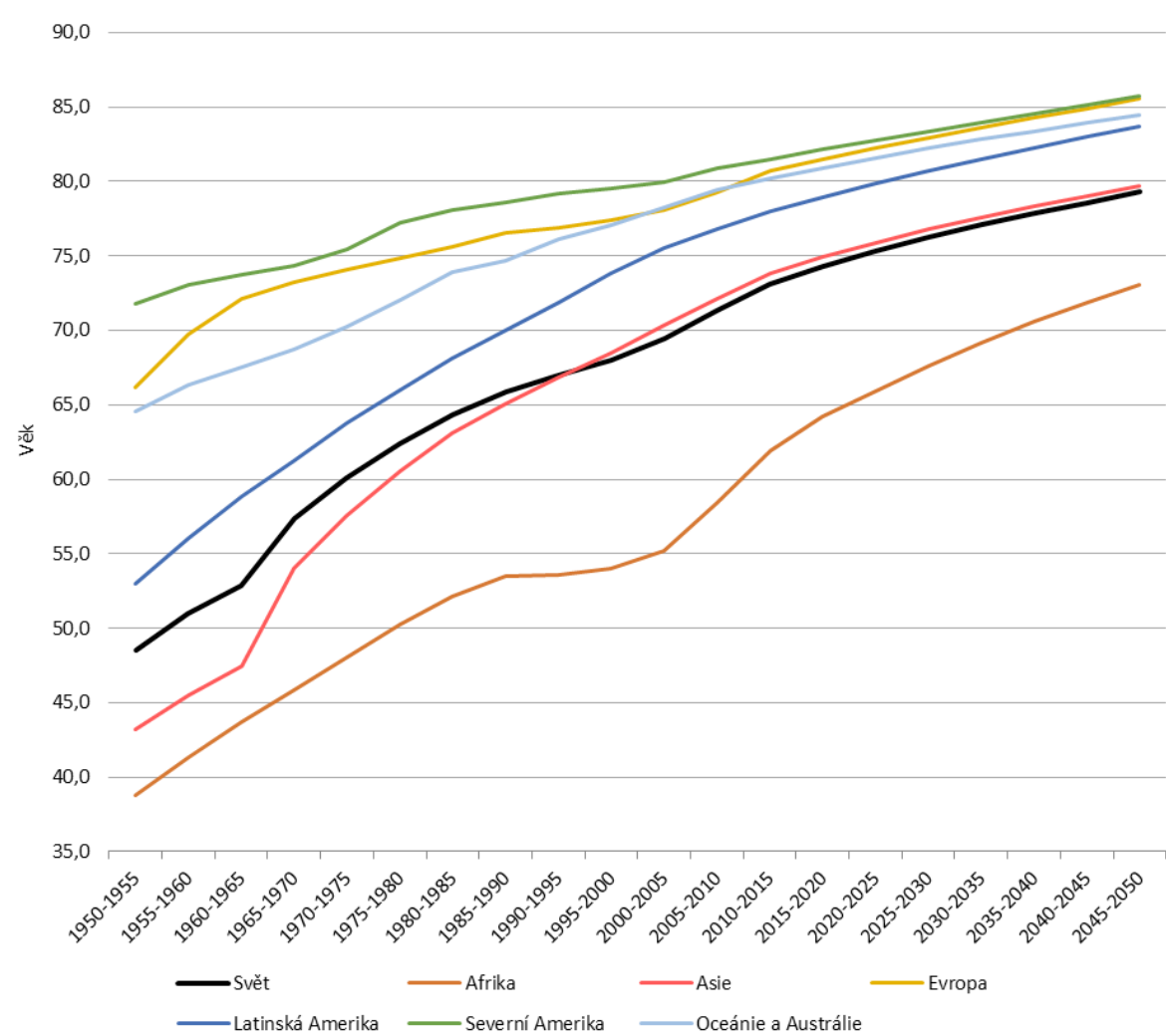
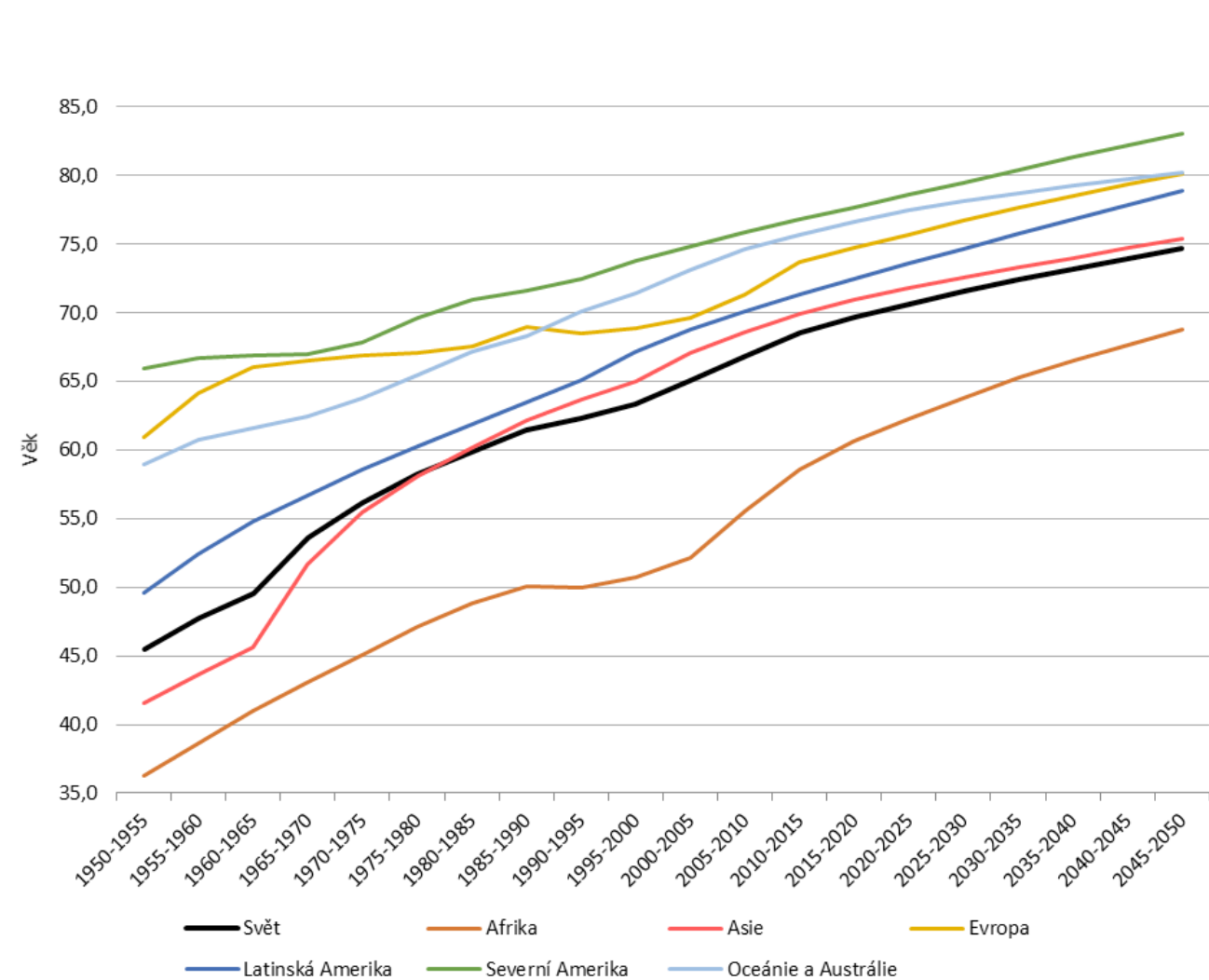
→ *válečných
konfliktů*

→ *velkých epidemií*

→ *hladomoru apod.*

pokles i pod hranici
30 let

Vývoj a predikce naděje dožití ve světě (1950–2050) u mužů (vlevo) a žen (vpravo)

Pozn.: střední varianta prognózy

Zdroj: United Nations (2017), Kunc a kol. (2019)

SVĚT – diferenciacie naděje dožití

Území	V mil. obyvatel	Naděje dožití		Podíl na populaci (v %)			Index stáří (65+ / 0-14 * 100)
		muži	ženy	0-14 let	15-64 let	65+ let	
Afrika	1478	62	66	39	57	4	9,3
Asie	4773	72	77	23	67	10	44,6
<i>z toho Čína</i>	<i>1409</i>	<i>75</i>	<i>81</i>	<i>18</i>	<i>67</i>	<i>15</i>	<i>91,6</i>
<i>Indie</i>	<i>1442</i>	<i>71</i>	<i>74</i>	<i>25</i>	<i>68</i>	<i>7</i>	<i>29,0</i>
Evropa	747	76	82	16	64	20	134,2
Latinská Amerika	661	73	79	22	68	10	43,8
Severní Amerika	383	77	82	17	65	18	106,0
Austrálie a Oceánie	46	76	81	23	64	13	60,3
<i>z toho Austrálie</i>	<i>27</i>	<i>81</i>	<i>85</i>	<i>18</i>	<i>65</i>	<i>17</i>	<i>99,4</i>
Svět	8 083	71	76	25	65	10	41,3

Svět – naděje dožití a další charakteristiky věkové struktury k polovině roku 2024 (nebo roku 2023)

Zdroj: PRB (2024), inspirace dle Kunc a kol. (2019)

STÁTY – srovnání naděje dožití 2006/2023

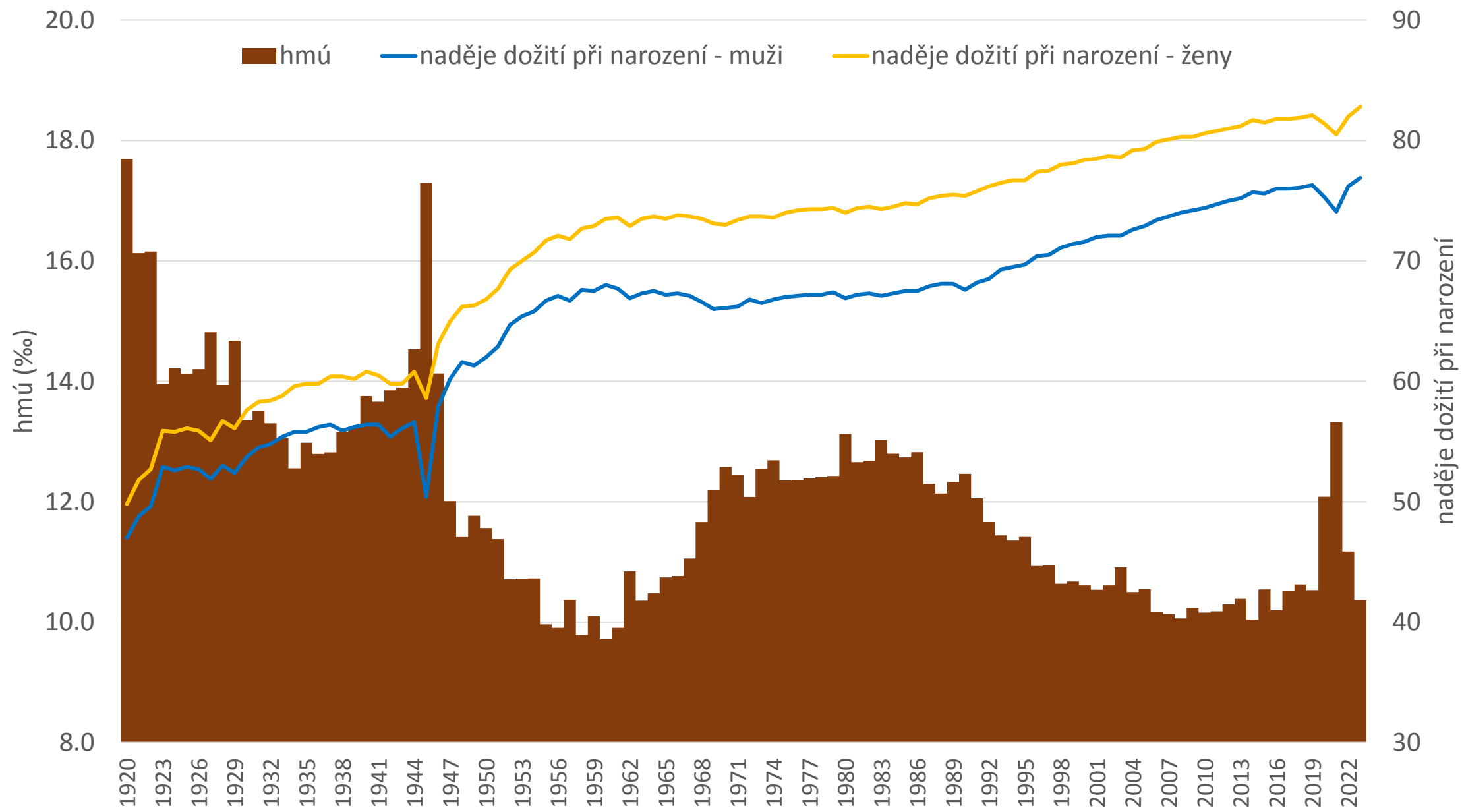
Poř.	Státy s nejvyšší nadějí dožití	Naděje dožití (roky)	Poř.	Státy s nejvyšší nadějí dožití	Naděje dožití (roky)	Poř.	Státy s nejnižší nadějí dožití	Naděje dožití (roky)	Poř.	Státy s nejnižší nadějí dožití	Naděje dožití (roky)
		2006			2023			2006			2023
1.	Monako	84	1.	Monako	86	1.	Lesotho	43	1.	Nigérie	54
2.	Andorra	83	2.	San Marino	86	2.	Zimbabwe	47	2.	Čad	55
3.	Japonsko	82	3.	Hong Kong	86	3.	Středoafriická rep.	49	3.	Lesotho	57
4.	San Marino	82	4.	Japonsko	85	4.	Čad	49	4.	Středoafriická rep.	57
5.	Hong Kong	82	5.	Jižní Korea	84	5.	Sierra Leone	50	5.	Jižní Súdán	58
6.	Švýcarsko	82	6.	Andorra	84	6.	Nigérie	50	6.	Somálsko	59
7.	Itálie	81	7.	Švýcarsko	84	7.	Somálsko	51	7.	Mali	60
8.	Lichtenštejnsko	81	8.	Austrálie	84	8.	Zambie	53	8.	Guinea	61
9.	Austrálie	81	9.	Singapur	84	9.	Mosambik	53	9.	Benin	61
10.	Sp. Arabské Emiráty	81	10.	Itálie	84	10.	Pobřeží Slonoviny	53	10.	Burkina Faso	61

Svět – deset států s nejvyšší (vlevo) a nejnižší (vpravo) nadějí dožití v letech 2006 a 2023

Zdroj: UN (2024), inspirace dle Kunc a kol. (2019)

ČR – vývoj úmrtnosti

- rychlý vzestup naděje dožití po II. světové válce
- přelom 50. / 60. let → nástup dlouhodobé stagnace naděje dožití
- od roku 1987 / počátku 90. let → pokles hmú a růst naděje dožití
  - vliv společenských a ekonomických změn po roce 1989:
    - změny v zajištění zdravotní péče (demonopolizace a liberalizace)
    - změny životního stylu (individuální péče o zdraví)
    - širší a dostupnější nabídka kvalitních potravin
    - zlepšení kvality životního prostředí
    - změny v ekonomické aktivitě obyvatelstva

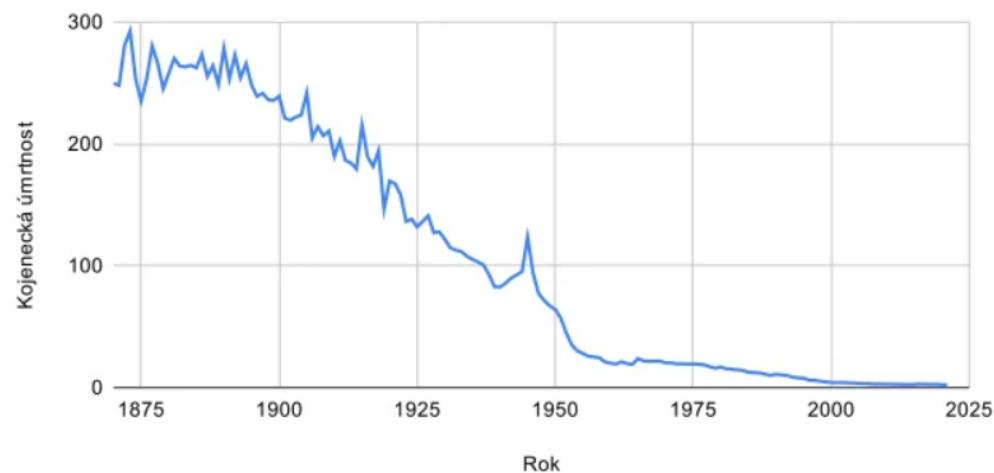
Vývoj hrubé míry úmrtnosti (hmú) a naděje dožití u mužů a žen v ČR mezi roky 1920 a 2023

Zdroj: ČSÚ (2024), vlastní zpracování

ČR – specifické míry úmrtnosti

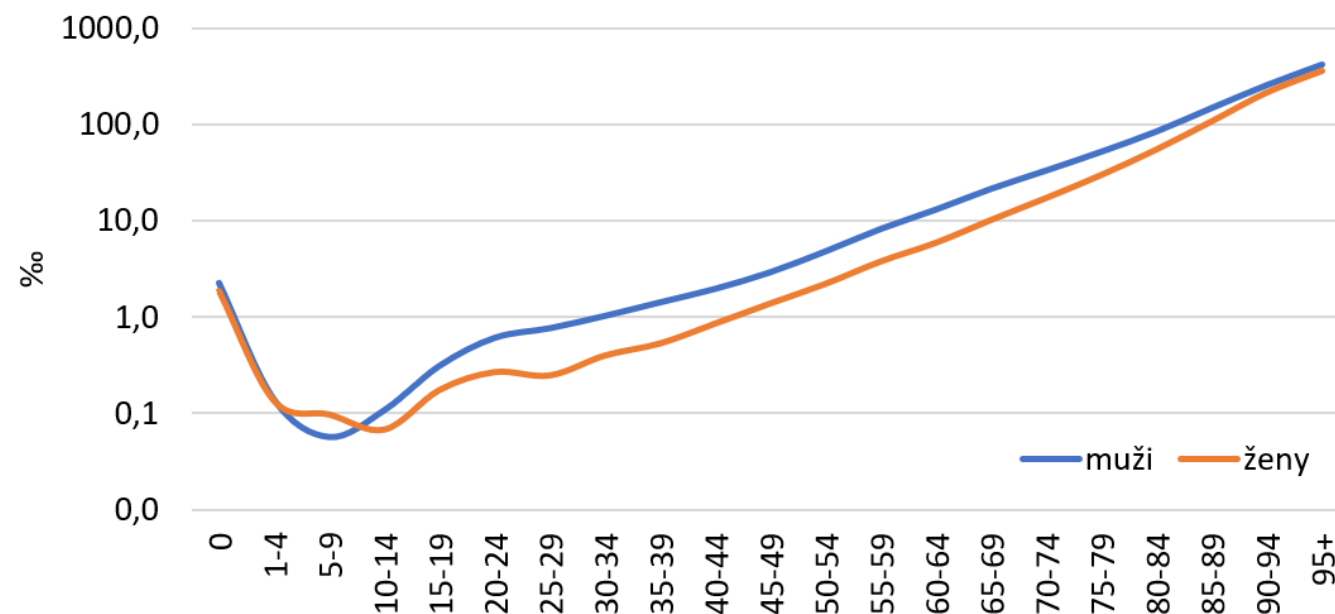
- **kú:** 19. stol. **250-260 ‰** → 19./20. stol. – **200 ‰** → 30. léta 20. stol. **pod 100 ‰** → 50. léta 20. stol. **25 ‰** → 1987 **12 ‰** → **2023 2,2 ‰**
- dnes: vysoká kvalita prenatální a neonatální lékařské péče v ČR (světová špička)
- „U-rozložení“ se mění na „J-rozložení“

Kojenecká úmrtnost v českých zemích
na 1000 živě narozených

Kvocient kojenecké úmrtnosti 1875-2022

Zdroj: Škop (2023), ČSÚ (2023)

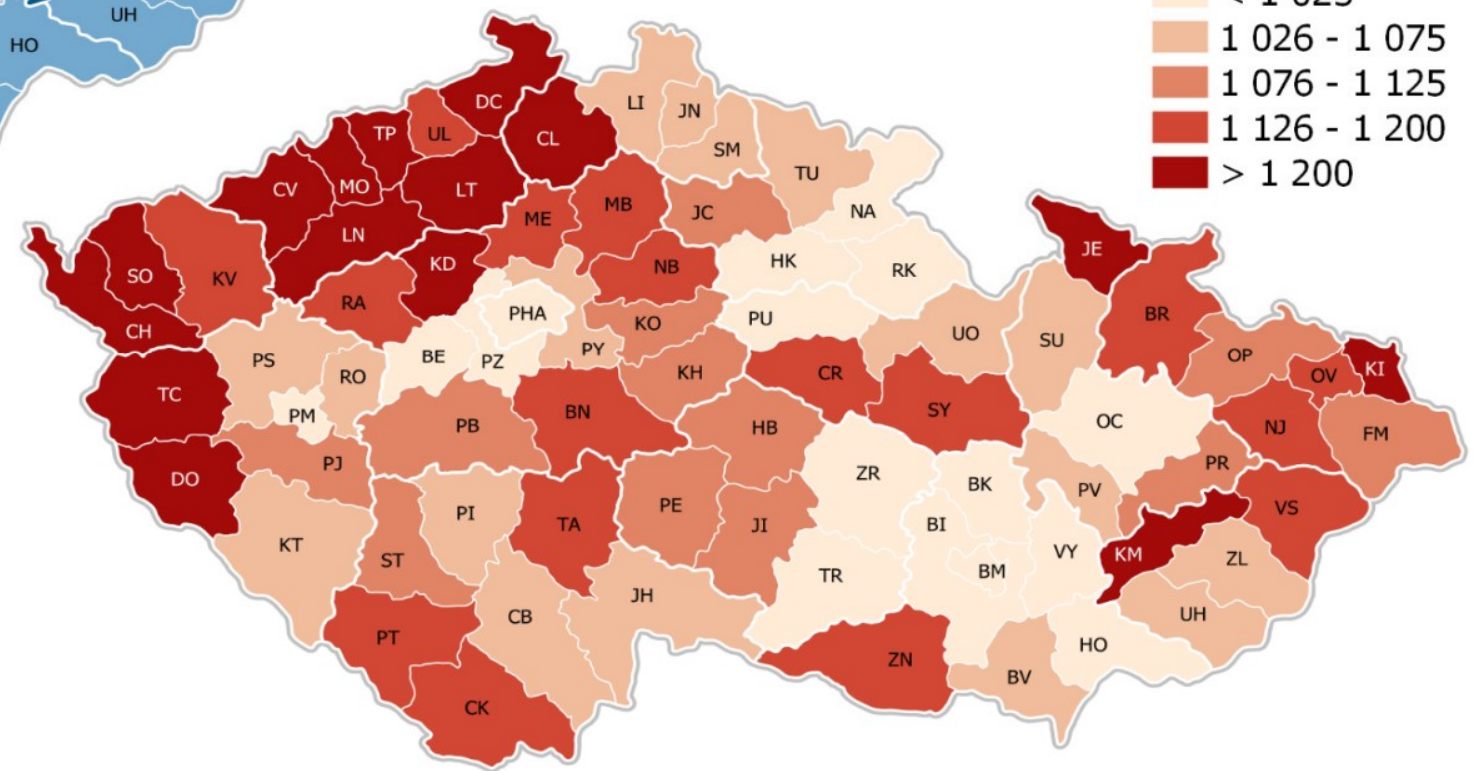
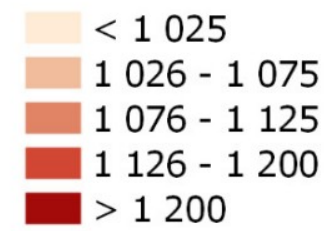
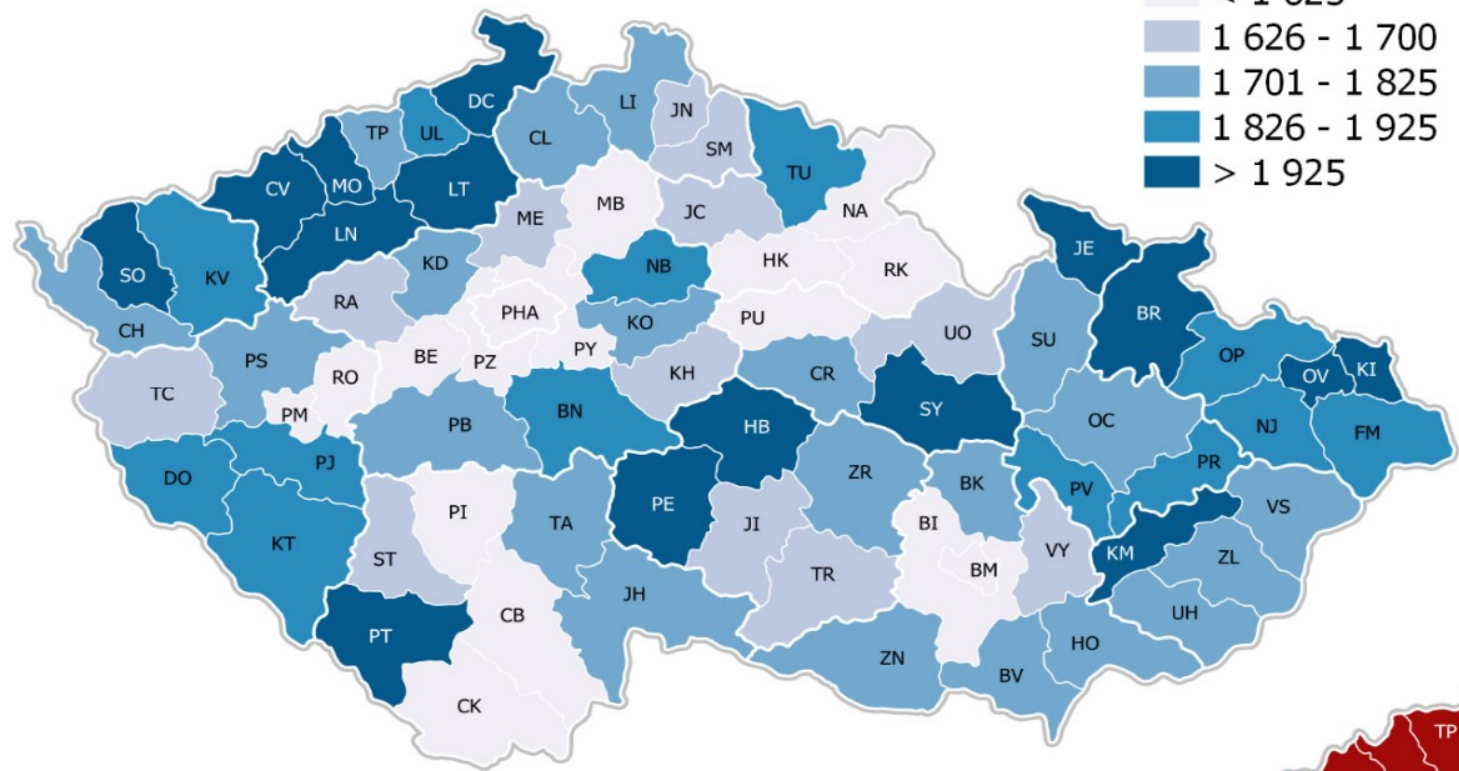
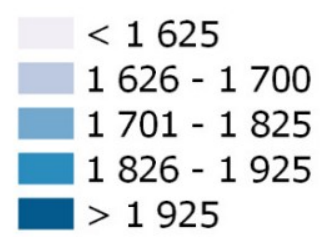

Specifická úmrtnost podle pohlaví a věku v ČR v roce 2023

Zdroj: ČSÚ (2024)

CR – regionální diferenciace úmrtnosti

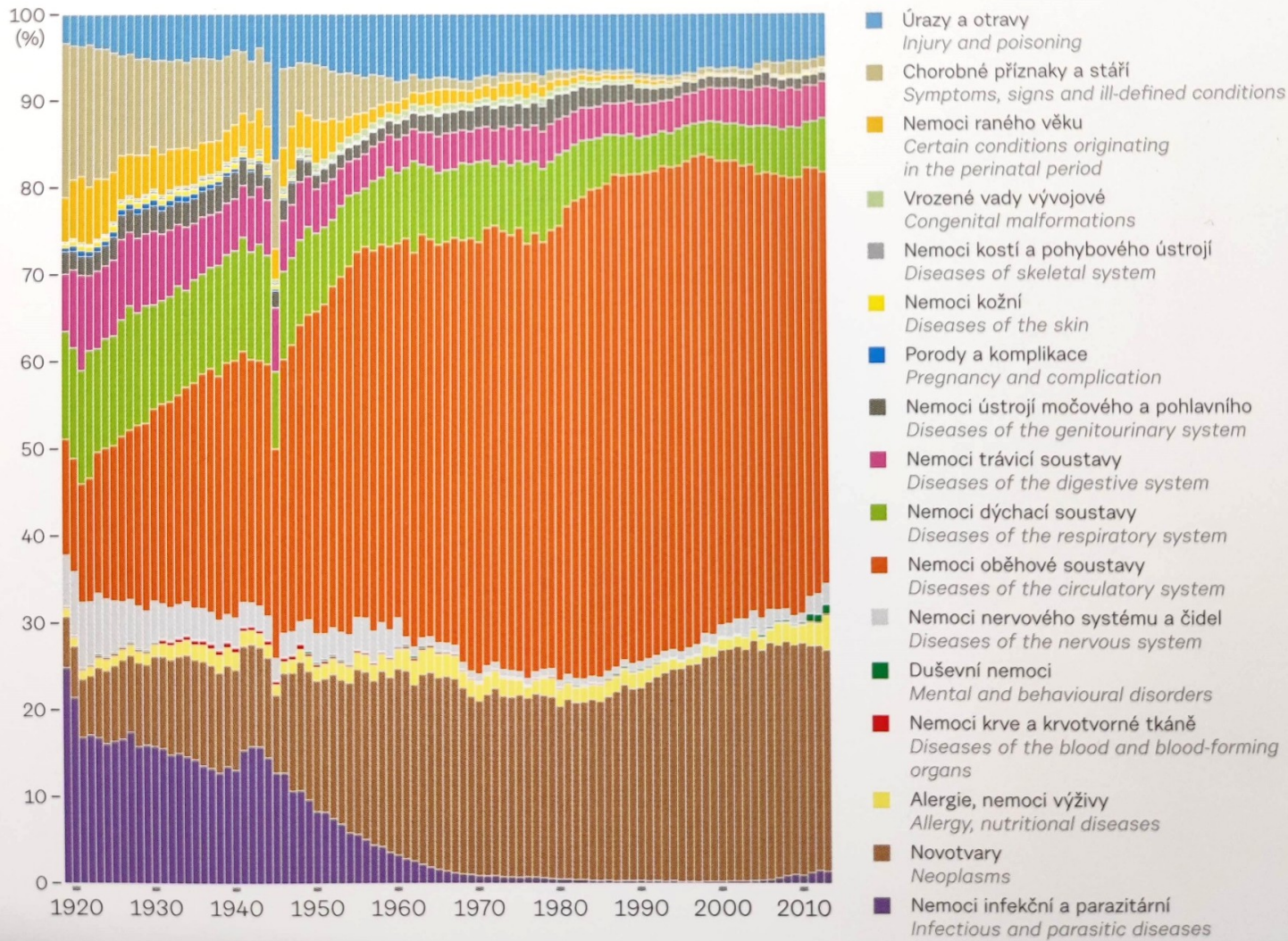
**Standardizovaná úmrtnost mužů (vlevo)
a žen (vpravo) (na 100 000 osob) v roce
2020**

Zdroj: ÚZIS – Zemřelí 2020 (2021)

ČR – příčiny úmrtí

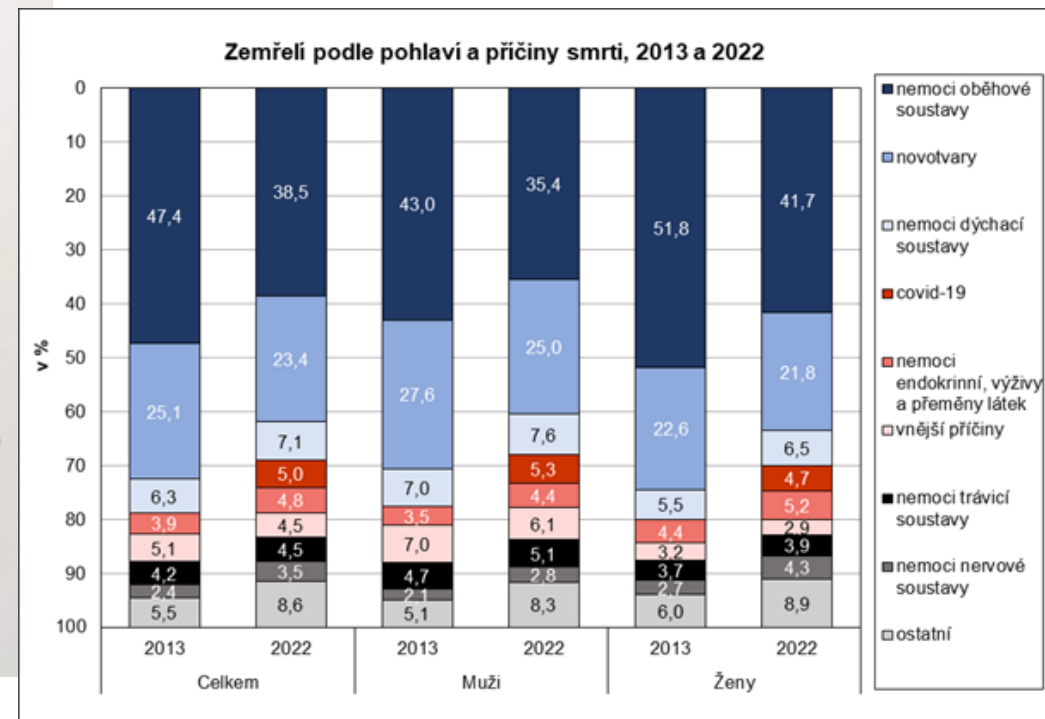
- **příčina úmrtí** = „*nemoc nebo trauma, která iniciovala řetězec chorobných stavů přímo vedoucích k smrti nebo jako okolnosti příhody či násilí, které přivodili smrtelné poškození*“
  - komplikace určení prvotní příčiny: souběh několika chorob
- v ČR převaha civilizačních a degenerativních chorob
  - nemoci oběhové soustavy (cca 45-50 %)
  - novotvary (cca 20-25 %)
  - nemoci dýchací soustavy (cca 6-8 %)
  - vnější příčiny, poranění a otravy (cca 5 %)
  - nemoci trávicí soustavy (cca 5 %)

Struktura úmrtnosti podle příčin smrti, 1919-2013

Zdroj: Historický atlas obyvatelstva českých zemí (2017)

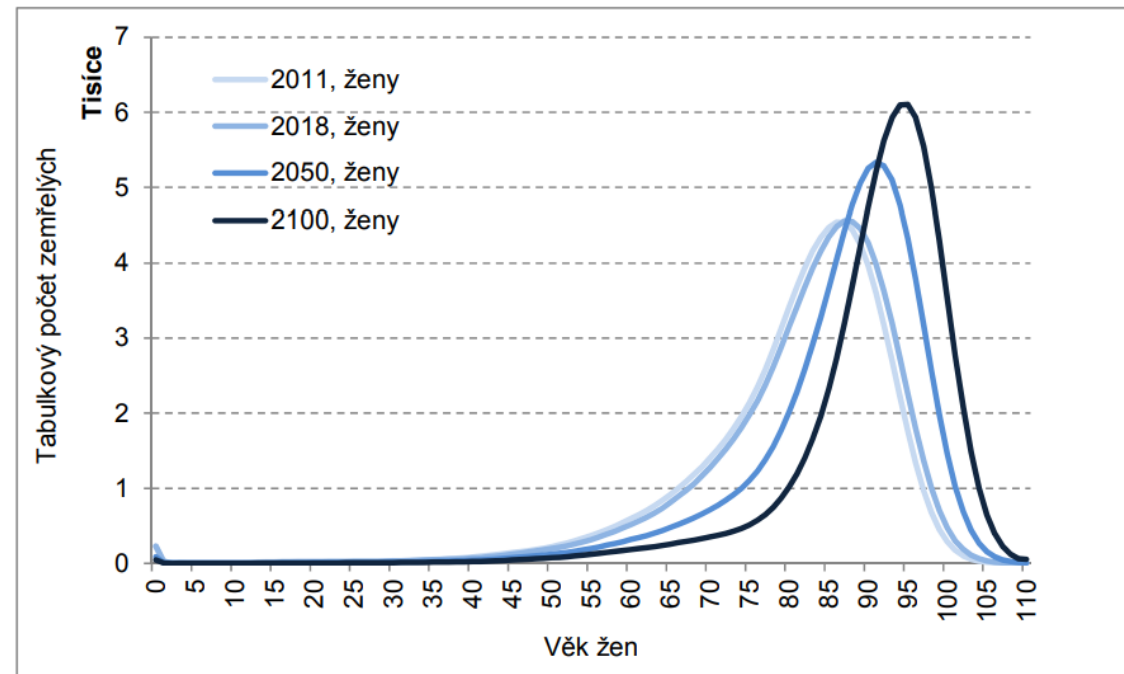

Struktura zemřelých podle příčin a pohlaví v letech 2013 a 2022

Zdroj: ČSÚ (2024)

ČR – kontext a budoucnost

- od 90. let: **nejprogresivnější vývoj** v poklesu úmrtnosti z **postkomunistických** zemí
- přibližování vyspělým zemím
- očekává se:
  - pokles míry úmrtnosti
  - růst naděje dožití
  - tzv. komprese úmrtnosti

Reálný a očekávaný tabulkový počet zemřelých žen podle věku, 2011, 2018, 2050, 2100, střední varianta

Zdroj: ČSÚ Projekce obyvatelstva České republiky - 2018 - 2100 (2018)

Ukazatel	2019*	2022*	2023	2030	2040	2050	2060	2070	2080	2090	2100
Naděje dožití mužů při narození	76,3	76,1	77,0	78,5	80,4	82,2	83,9	85,4	86,9	88,2	89,4
Naděje dožití žen při narození	82,1	82,0	83,0	84,1	85,7	87,1	88,4	89,6	90,7	91,7	92,6
Rozdíl naděje dožití žen a mužů	5,8	5,9	6,0	5,7	5,3	4,9	4,5	4,2	3,8	3,5	3,2

* Reálná data.

Zdroj: ČSÚ Projekce obyvatelstva České republiky - 2023 - 2100